

AD DURUM ÇEKİMLERİNİN KIRGIZCA TÜRKÇE TIPLERİ

T. SADIKOV*

Özet: Bu çalışmada, Türkiye Türkçesi ve Kırgız Türkçesindeki ad çekim tipleri ile ad çekim eklerindeki morfofonolojik değişimler karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi, Kırgız Türkçesi, ad çekim ekleri, morfofonolojik değişimler.

Abstract: The purpose of this essay is to define the morphophonological variations of case suffixes in Turkish and Kirghiz official languages, comparatively.

Key words: Turkish, Kirghiz, case suffixes and morphophonological variations.

Adların durum çekimi Kırgız ve başka tüm Türk dillerinin tipolojik özelliklerini ifade eden esas belirtisidir. Sözcüklerin çekim paradigmasına ait bilgiler, ilgili dil bilgilerinde önemli derecede yer almakta. Fakat yukarıdaki gibi paradigmanın hangi tipe ait olduğu ve hangi kurallarla oluşacağı hakkında türkolojide her yönden onaylanan bilimsel sonuçlar bugüne kadar teklif edilmemiştir.

Bu makalenin amacı - türkolojinin son başarıları (Благова, 1982; Дмитриев 1948; 1960; КАТГ 1980: 190-193, 261-265; Кононов 1956; Менгес 2000: 192-194, 200-206; НЗЛ 1987: 141, 116, 122-126; СИГТЯ 1988: 28-136, 202-255) ile bizim şahsi araştırmalarımızın (Садыков 2001; 2000; 1997; 1992: 65-74; 1986) temelinde Türk ve Kırgız dillerindeki çekim tiplerini tespit etme, o tipleri sistematik bir şekilde tasvir etmektir.

Kırgız ve Türk dillerinde ad durum çekimin yalnız iki tipi vardır: Basit ve birleşik çekim.

Ad durum çekiminin böyle bütün Türk dilleri için aynı iki tipe bölünmesi bu dillerin bir kaynaktan dağılıp bir baba dilden çıkması sebebiyledir.

Ad durum çekimin iki tipini aşağıdaki gibi tasvir edebiliriz:

---

* Prof. Dr., Kırgızistan.

1) Ses yapısı bakımından bu iki tip kendi arasında ad durum ekinin ilk ünsüzünün düşürülerek veya düşürülmeden korunarak söylenmesi ile farklılık gösterir;

2) Kullanımına göre basit tip kendi sınırında yalnız ses bilimi koşullarıyla oluşurken, birleşik tip ise ses bilimi, sözcük bilimi, biçim bilimi koşullarına bağlı olur.

Böylece ad durum çekimini yukarıdaki gibi iki tipe ayırmanın esas ölçütü **tamlayan, yönelme, belirtme durum eklerinin ilk ünsüzünün korunması veya korunmadan düşürülerek söylenmesidir.**

Eğer bu üç ad durum ekinin ilk ünsüzü korunarak söylenirse, o zaman böyle durumdaki sözcüklerin çekimi **basit çekimi** oluşturur.

Eğer bu üç ad durum ekinin ilk ünsüzü korunmadan düşürülerek söylenirse, böyle bir durum **birleşik çekimi** bildirir.

Türk dillerinde adların durum çekimi yapıldığında yukarıdaki ses değişikliğinden de farklı ses değişikliklerine uğrayabilir. Örneğin, Kırgızca *coluñan çıkpa, akılıñan adaşpa, dosuman aldım* denilen birleşmelerde çıkma durum ekinin ilk ünsüzü düşürülerek söylendi. Ama *munu bil, anın atı, maga kara* dersek zamir kökü *mun-, an-, mag-* şeklinde söylendi. Böyle olsa da buna benzer değişimler genel tabiata değil hususi farklılıklara sahip olan hadiseler olarak tasdik edilmesi gerekir. Çünkü onlar Türk dillerinin hepsine değil yalnız bazılarına aittir. Ancak böyle belirtilere çekimin yukarıdaki iki tipini bundan sonra da küçük tiplere bölüştürmede gerekli şart olarak bakılması gerekir.

Böylece ad durum tiplerini aşağıdaki tablo ile gösterebiliriz:

Ad Durum tipi Ad Durum eki	Basit çekim		Birleşik çekim	
	Türkçe	Kırgızca	Türkçe	Kırgızca
Yalın	∅	∅	∅	∅
Tamlayan	-nın	-nın	-ın	-ın
Yönelme	-ya	-ga	-a	-a
Belirtme	-yı	-nı	-ı	-ı(>∅)
Kalma	-da / -ta	-da / -tä	-da/-ta	-da/-ta
Çıkma	-dan / -tan	-dan / -tan	-dan /-tan	-dan(>-an) / -

Görüldüğü gibi basit çekimde iki dilde de tamlayan, yönelme, belirtme durumunun tam eki kullanırsa, birleşik çekimde onların ilk ünsüzü kısaltılarak söylenen şekli kullanılır. Diğer çekimler ise iki dilde de başlıca olarak aynı göstergelerden faydalanırlar.

Basit Çekim

Mantığa uygun olma bakımından çekim tipini belirleyici kuralın Türkçe'de başka Türk dillerine göre gelişmenin en yüksek sınırına ulaştığını görmek mümkündür. Çünkü çekimin adı geçen iki tipi Türk dilinde ses bilimi koşuluna göre belirlenir. Tam olarak söylersek, basit çekim sözcüğün sonunda gelen ünlü sestem sonra yapılıp ve onda tamlayan, yönelme, belirtme durum eklerinin ilk ünsüzü korunarak söylenir. Ama ekteki ünlü ses uyumuna göre seçilerek alınır.

Örneğin:

Y.	<i>masa</i>	<i>dede</i>	<i>kutu</i>	<i>kürsü</i>
T.	<i>masa-nın</i>	<i>dede-nin</i>	<i>kutu-nun</i>	<i>kürsü-nün</i>
Y.	<i>masa-ya</i>	<i>dede-ye</i>	<i>kutu-ya</i>	<i>kürsü-ye</i>
B.	<i>masa-yı</i>	<i>dede-yi</i>	<i>kutu-yu</i>	<i>kürsü-yü</i>
K.	<i>masa-da</i>	<i>dede-de</i>	<i>kutu-da</i>	<i>kürsü-de</i>
Ç.	<i>masa-dan</i>	<i>dededen</i>	<i>kutu-dan</i>	<i>kürsü-den</i>

Görüldüğü gibi ünlü ile biten *masa, dede, kutu, kürsü* sözcükleri basit çekime uyarak ad durum eki (krş. *-nın/-nin/-nun/-nün; -yı/-yi/-yu/-yü; -ya/-ye*) başındaki ünsüzün (krş. *-n, -y*) korunarak söylenmesine sebep oldu. Ama ekteki ünlüler ses uyumuna göre seçildi.

Kırgız dilinde basit çekime aşağıdakiler girer:

1. Yalın, türemiş, ikileme ve birleşik adların bütün grubu: *at, ot* (ateş), *it* (köpek), *atak* (şöhret, ün), *bilim, baylık* (zenginlik), *cürök* (yürek, kalp), *surak* (sorgu), *koyçu* (koyun çobanı), *malçı* (çoban, hayvan yetiştiricisi), *aşkazan* (mide), *atkulak* (kuzukulağı), *aksokto* (yulafa benzer bir bitki), *aybalta* (bir savaş aleti), *balmuzdak* (dondurma), *belboo* (kuşak), *itmurun* (kuşburnu), *kolkap* (eldiven), *kumşeker* (toz şeker), *taşkömür* (taş kömürü), *küç-kubat* (kuvvet), *akıl-es* (akıl), *ata-ene* (anne-baba, veli), *kelin-kesek* (gelin v.b.), *kempir-çal* (ihtiyar adam ve kadınlar) v.b.

2. *-iñiz, -ibiz, -iñar, -iñızdar, -lar* gibi iyelik, çokluk eki eklenen adların hepsi: *atuñız, atubız, atıñar, üy-bülöñüzdör, küç-kubatıñızdar, baylıgıbiz, aşkazanıñız* v.b.

3. Çift ünsüzle biten bazı yabancı sözcükler: *Minsk, Kursk, fond, tank* v.b.

Bunların içinden birinci gruptaki sözcüklerin çekimi yapılırken ad durum ekini alacak sözcük değişmeden tamamıyla korunur ve ona eklenen ek ses uyumuna ve ünsüzlerin değişme kurallarına uyarak çeşitli şekillerde söylenir.

Yalın adların çekimi:

Y.	<i>ata</i>	<i>kan</i>	<i>caz</i>	<i>balık</i>
T.	<i>ata-nın</i>	<i>kan-dın</i>	<i>caz-dın</i>	<i>balık-tın</i>
Y.	<i>ata-ga</i>	<i>kan-ga</i>	<i>caz-ga</i>	<i>balık-ka</i>

B.	<i>ata-nı</i>	<i>kan-dı</i>	<i>caz-dı</i>	<i>balık-tı</i>
K.	<i>ata-da</i>	<i>kan-da</i>	<i>caz-da</i>	<i>balık-ta</i>
Ç.	<i>ata-dan</i>	<i>kan-dan</i>	<i>caz-dan</i>	<i>balık-tan</i>

Türemiş adların çekimi:

Y.	<i>malçı</i>	<i>bilim</i>	<i>açkıç</i>
T.	<i>malçı-nın</i>	<i>bilim-din</i>	<i>açkıç-tın</i>
Y.	<i>malçı-ga</i>	<i>bilim-ge</i>	<i>açkıç-ka</i>
B.	<i>malçı-nı</i>	<i>bilim-di</i>	<i>açkıç-tı</i>
K.	<i>malçı-da</i>	<i>bilim-de</i>	<i>açkıç-ta</i>
Ç.	<i>malçı-dan</i>	<i>bilim-den</i>	<i>açkıç-tan</i>

İkileme adların çekimi:

Y.	<i>ata-ene</i>	<i>kempir-çal</i>	<i>küç-kubat</i>
T.	<i>ata-ene-nin</i>	<i>kempir-çal-dın</i>	<i>küç-kubat-tın</i>
Y.	<i>ata-ene-ge</i>	<i>kempir-çal-ga</i>	<i>küç-kubat-ka</i>
B.	<i>ata-ene-ni</i>	<i>kempir-çal-dı</i>	<i>küç-kubat-tı</i>
K.	<i>ata-ene-de</i>	<i>kempir-çal-da</i>	<i>küç-kubat-ta</i>
Ç.	<i>ata-ene-den</i>	<i>kempir-çal-dan</i>	<i>küç-kubat-tan</i>

Birleşik adların çekimi:

Y.	<i>aybalta</i>	<i>taşkömür</i>	<i>balmuzdak</i>
T.	<i>aybalta-nın</i>	<i>taşkömür-dün</i>	<i>balmuzdak-tın</i>
Y.	<i>aybalta-ga</i>	<i>taşkömür-gö</i>	<i>balmuzdak-ka</i>
B.	<i>aybalta-nı</i>	<i>taşkömür-dü</i>	<i>balmuzdak-tı</i>
K.	<i>aybalta-da</i>	<i>taşkömür-dö</i>	<i>balmuzdak-ta</i>
Ç.	<i>aybalta-dan</i>	<i>taşkömür-dön</i>	<i>balmuzdak-tan</i>

İkinci grupta ad durum eki alacak sözcükten sonra ad durum eki sürekli yumuşak ünsüzden başlayıp söylenir:

Eklemeli adların çekimi:

Y.	<i>balabız</i>	<i>eliñer</i>	<i>malçılar</i>
T.	<i>balabız-dın</i>	<i>eliñer-din</i>	<i>malçılar-dın</i>
Y.	<i>balabız-ga</i>	<i>eliñer-ge</i>	<i>malçılar-ga</i>
B.	<i>balabız-dı</i>	<i>eliñer-di</i>	<i>malçılar-dı</i>
K.	<i>balabız-da</i>	<i>eliñer-de</i>	<i>malçılar-da</i>
Ç.	<i>balabız-dan</i>	<i>eliñer-den</i>	<i>malçılar-dan</i>

Üçüncü gruptaki alınmış sözcükler aynen çekilir. Ancak, bunların içinden çift ünsüz ile biten *Omsk, fond, pakt, fakt* (vaka; gerçek) gibi sözcüklerden sonra Kırgız dilinin konuşma kuralına uygun olarak ünlü ses eklenerek söylenir:

Yabancı adların çekimi:

Y.	<i>tank</i>	<i>fond</i>	<i>fakt</i>	<i>Minsk</i>
T.	<i>tanka-nın</i>	<i>fondun-nun</i>	<i>faktın-nın</i>	<i>Minski-nin</i>
Y.	<i>tanka-ga</i>	<i>fondun-ga</i>	<i>faktın-ga</i>	<i>Minski-ge</i>
B.	<i>tanka-nı</i>	<i>fondun-nu</i>	<i>faktın-nı</i>	<i>Minski-ni</i>
K.	<i>tanka-da</i>	<i>fondun-da</i>	<i>faktın-da</i>	<i>Minski-de</i>
Ç.	<i>tanka-dan</i>	<i>fondun-dan</i>	<i>faktın-dan</i>	<i>Minski-den</i>

Böylece çekimin basit tipinde iki dile özgü olan aşağıdaki gibi özellikleri belirlemek mümkün:

1. Türk dilinde basit çekim sözcüğün son ünlü sesine göre belirlenip tamlayan, belirtme, yönelme durumunun ek başındaki ünsüzü korunarak söylenir. Ama Kırgız dilinde basit çekim tipi ad durum eki alacak sözcüğün son sesine değil o sözcüklerin sözcük bilimi ve şekil bilimine ait özelliklere göre belirlenir ve tamlayan, yönelme, belirtme durumunun ilk ünsüzü korunarak veya uygunluğuna göre sedalı-sedasız ünsüz ile değiştirilerek söylenir;

2. Türk dilinde basit tipi düzene sokacak koşul - ünlü ses. Demek ünlüden sonra tamlayan, yönelme, belirtme durumunun ilk ünsüzü mutlak bir şekilde söylenir. Krş. Türkçe *-nın, -yı, -ya*. Ama Kırgız dilinde bu tip hem ünlü ile biten sözcüklere hem ünsüz ile biten sözcüklere de aynı şekilde yayıldığından dolayı tamlayan, yönelme, belirtme durumunda ek başındaki ünsüz yukarıda belirtilenler gibi *n~d~t, g~k* değişme hadisesine kapılır. Krş. Kırgızca *-nın/-dın/-tın, -ga/-ka, -nı/-dı/-tı*;

3. Hem Türk dilinde hem Kırgız dilinde ekteki ünlüler çekim tipini belirleyici kurala uymazlar. Onlar çok şekilli olmasının bir kaynağı olan ses uyumu kurallarına göre belirlenir. Krş. Kırgızca, Türkçe *-nın/-nin/-nun/-nün*; Türkçe *-yı/-yi/-yu/-yü*;

Kırgızca *-ni/-ni/-nu/-nü*; Türkçe *-ya/-ye*; Kırgızca *-ga/ge/-go/-gö*.

4. Her iki dilde basit ve birleşik çekim kuralları eklerin çok şekilli olmasının diğer bir kaynağı olarak sayılır.

Birleşik Çekim

Türk dilinde birleşik çekim sonu ünsüz ile biten sözcüklerde görülür. Böyle sözcüklerden sonra tamlayan, belirtme, yönelme durumunda ek başındaki ünsüz düşürülerek söylenir ve bu durumların kısa şekli kullanılır.

Sedalı ünsüz ile biten sözcükler

Y.	<i>çatal</i>	<i>saray</i>	<i>doktor</i>	<i>orman</i>	<i>karpuz</i>
T.	<i>çatal-ın</i>	<i>saray-ın</i>	<i>doktor-un</i>	<i>orman-ın</i>	<i>karpuz-un</i>
Y.	<i>çatal-a</i>	<i>saray-a</i>	<i>doktor-a</i>	<i>orman-a</i>	<i>karpuz-a</i>
B.	<i>çatal-ı</i>	<i>saray-ı</i>	<i>doktor-u</i>	<i>orman-ı</i>	<i>karpuz-u</i>
K.	<i>çatal-da</i>	<i>saray-da</i>	<i>doktor-da</i>	<i>orman-da</i>	<i>karpuz-da</i>
Ç.	<i>çatal-dan</i>	<i>saray-dan</i>	<i>doktor-dan</i>	<i>orman-dan</i>	<i>karpuz-dan</i>

Sedasız ünsüz ile biten sözcükler

Y	<i>kitap</i>	<i>sanat</i>	<i>gümüş</i>	<i>kılıç</i>	<i>köpek</i>
T	<i>kitab-ın</i>	<i>sanat-ın</i>	<i>gümüş-ün</i>	<i>kılıc-ın</i>	<i>köpeğ-in</i>
Y	<i>kitab-a</i>	<i>sanat-a</i>	<i>gümüş-e</i>	<i>kılıc-a</i>	<i>köpeğ-e</i>
B	<i>kitab-ı</i>	<i>sanat-ı</i>	<i>gümüş-ü</i>	<i>kılıc-ı</i>	<i>köpeğ-i</i>
K	<i>kitab-ta</i>	<i>sanat-ta</i>	<i>gümüş-te</i>	<i>kılıç-ta</i>	<i>köpek-te</i>
Ç	<i>kitap-tan</i>	<i>sanat-tan</i>	<i>gümüş-ten</i>	<i>kılıç-tan</i>	<i>köpek-ten</i>

Çokluk eki alan sözcükler

Y.	<i>kızlar</i>	<i>evler</i>	<i>kökler</i>	<i>ünlüler</i>
T.	<i>kızlar-ın</i>	<i>evler-in</i>	<i>kökler-in</i>	<i>ünlüler-in</i>
Y.	<i>kızlar-a</i>	<i>evler-e</i>	<i>kökler-e</i>	<i>ünlüler-e</i>
B.	<i>kızlar-ı</i>	<i>evler-i</i>	<i>kökler-i</i>	<i>ünlüler-i</i>
K.	<i>kızlar-da</i>	<i>evler-de</i>	<i>kökler-de</i>	<i>ünlüler-de</i>
Ç.	<i>kızlar-dan</i>	<i>evler-den</i>	<i>kökler-den</i>	<i>ünlüler-den</i>

AD DURUM ÇEKİMLERİNİN KIRGIZCA TÜRKÇE TİPLERİ

I. şahıs iyelik eki alan sözcükler

Y.	<i>babam</i>	<i>annem</i> /	<i>babamız</i>	<i>annemiz</i>
T.	<i>babam-ın</i>	<i>annem-in</i>	<i>babamız-ın</i>	<i>annemiz-in</i>
Y.	<i>babam-a</i>	<i>annem-e</i>	<i>babamız-a</i>	<i>annemiz-e</i>
B.	<i>babam-ı</i>	<i>annem-i</i>	<i>babamız-ı</i>	<i>annemiz-i</i>
K.	<i>babam-da</i>	<i>annem-de</i>	<i>babamız-da</i>	<i>annemiz-de</i>
Ç.	<i>babam-dan</i>	<i>annem-den</i>	<i>babamız-dan</i>	<i>annemiz-den</i>

II. şahıs iyelik eki alan sözcükler

Y.	<i>babam</i>	<i>annen</i>	<i>babanız</i>	<i>anneniz</i>
T.	<i>babam-ın</i>	<i>annen-in</i>	<i>babanız-ın</i>	<i>anneniz-in</i>
Y.	<i>babam-a</i>	<i>annen-e</i>	<i>babanız-a</i>	<i>anneniz-e</i>
B.	<i>babam-ı</i>	<i>annen-i</i>	<i>babanız-ı</i>	<i>anneniz-i</i>
K.	<i>babam-da</i>	<i>annen-de</i>	<i>babanız-da</i>	<i>anneniz-de</i>
Ç.	<i>babam-dan</i>	<i>annen-den</i>	<i>babanız-dan</i>	<i>anneniz-den</i>

III. şahıs iyelik eki alan sözcükler

Y.	<i>babası</i>	<i>annesi</i>	<i>kızı</i>	<i>evi</i>
T.	<i>babasının</i>	<i>annesinin</i>	<i>kızının</i>	<i>evinin</i>
Y.	<i>babasına</i>	<i>annesine</i>	<i>kızına</i>	<i>evine</i>
B.	<i>babasını</i>	<i>annesini</i>	<i>kızını</i>	<i>evini</i>
K.	<i>babasının-da</i>	<i>annesinin-de</i>	<i>kızının-da</i>	<i>evinin-de</i>
Ç.	<i>babasının-dan</i>	<i>annesinin-den</i>	<i>kızının-dan</i>	<i>evinin-den</i>

Y.	<i>kutuları</i>	<i>gülleri</i>
T.	<i>kutularının</i>	<i>güllerinin</i>
Y.	<i>kutularına</i>	<i>güllerine</i>
B.	<i>kutularını</i>	<i>güllerini</i>
K.	<i>kutularında</i>	<i>güllerinde</i>
Ç.	<i>kutularından</i>	<i>güllerinden</i>

Genel iyelik eki alan sözcükler

Y.	<i>benimki</i>	<i>seninki</i>	<i>Orhanınki</i>	<i>babamınki</i>
T.	<i>benimkin-in</i>	<i>seninkin-in</i>	<i>Orhanınkin-in</i>	<i>babamınkin-in</i>
Y.	<i>benimkin-e</i>	<i>seninkin-e</i>	<i>Orhanınkin-e</i>	<i>babamınkin-e</i>
B.	<i>benimkin-i</i>	<i>seninkin-i</i>	<i>Orhanınkin-i</i>	<i>babamınkin-i</i>
K.	<i>benimkin-de</i>	<i>seninkin-de</i>	<i>Orhanınkin-de</i>	<i>babamınkin-de</i>
Ç.	<i>benimkin-den</i>	<i>seninkin-den</i>	<i>Orhanınkin-den</i>	<i>babamınkin-den</i>

Şahıs zamirleri

Y.	<i>ben</i>	<i>sen</i>	<i>o</i>	<i>biz</i>	<i>siz</i>	<i>onlar</i>
T.	<i>ben-im</i>	<i>sen-in</i>	<i>on-un</i>	<i>biz-im</i>	<i>siz-in</i>	<i>onlar-ın</i>
Y.	<i>ben-a</i>	<i>sen-a</i>	<i>on-a</i>	<i>biz-e</i>	<i>siz-e</i>	<i>onlar-a</i>
B.	<i>ben-i</i>	<i>sen-i</i>	<i>on-u</i>	<i>biz-i</i>	<i>siz-i</i>	<i>onlar-ı</i>
K.	<i>ben-de</i>	<i>sen-de</i>	<i>on-da</i>	<i>biz-de</i>	<i>siz-de</i>	<i>onlar-da</i>
Ç.	<i>ben-den</i>	<i>sen-den</i>	<i>on-dan</i>	<i>biz-den</i>	<i>siz-den</i>	<i>onlar-dan</i>

İşaret zamirleri

Y.	<i>bu</i>	<i>şu</i>	<i>o</i>
T.	<i>bun-un</i>	<i>şun-un</i>	<i>on-un</i>
Y.	<i>bun-a</i>	<i>şun-a</i>	<i>on-a</i>
B.	<i>bun-u</i>	<i>şun-u</i>	<i>on-u</i>
K.	<i>bun-da</i>	<i>şun-da</i>	<i>on-da</i>
Ç.	<i>bun-dan</i>	<i>şun-dan</i>	<i>on-dan</i>

Soru zamirleri

Y.	<i>kim</i>	<i>kaç</i>
T.	<i>kim-in</i>	<i>kaç-ın</i>
Y.	<i>kim-e</i>	<i>kaç-a</i>
B.	<i>kim-i</i>	<i>kaç-ı</i>
K.	<i>kim-de</i>	<i>kaç-ta</i>
Ç.	<i>kim-den</i>	<i>kaç-tan</i>

Dönüşlülük zamiri

Y.	<i>kendim</i>	<i>kendin</i>	<i>kendisi</i>
T.	<i>kendim-in</i>	<i>kendin-in</i>	<i>kendisin-in</i>
Y.	<i>kendim-e</i>	<i>kendin-e</i>	<i>kendisin-e</i>
B.	<i>kendim-i</i>	<i>kendin-i</i>	<i>kendisin-i</i>
K.	<i>kendim-de</i>	<i>kendin-de</i>	<i>kendisin-de</i>
Ç.	<i>kendim -den</i>	<i>kendin-den</i>	<i>kendisin-den</i>

Y.	<i>kendimiz</i>	<i>kendiniz</i>	<i>kendileri</i>
T.	<i>kendimiz-in</i>	<i>kendiniz-in</i>	<i>kendilerin-in</i>
Y.	<i>kendimiz-e</i>	<i>kendiniz-e</i>	<i>kendilerin-e</i>
B.	<i>kendimiz-i</i>	<i>kendiniz-i</i>	<i>kendilerin-i</i>
K.	<i>kendimiz-de</i>	<i>kendiniz-de</i>	<i>kendilerin-de</i>
Ç.	<i>kendimiz-den</i>	<i>kendiniz-deni</i>	<i>kendilerin-den</i>

Yukarıda Türk dilinde birleşik çekimin tabiatını tasdik etmek için akıcı, sedalı ve sedasız ünsüzler ile biten *çatal, saray, doktor, orman, karpuz, kitap, sanat, gümüş, kılıç, köpek, kızlar, evler, kökler, ünlüler, babam, baban, babamız, babanız, babası, annem, annen, annemiz, anneniz, annesi, kızı, evi, kutuları, gülleri, benimki, seninki, Orhanınki, babanınki* gibi sözcüklerin, *ben, sen, o, biz, siz, onlar, bu, şu, kim, ne, kendim* gibi şahıs, işaret, soru ve dönüşlülük zamirlerinin çekimi örnek olarak getirildi.

Bu örneklerde birleşik çekimde tamlayan, yönelme, belirtme durumunun ilk ünsüzü bütün zamanlarda düşürülerek söylendi.

İkinci olarak, III. şahsın *-ı/-sı* iyelik eki, genel iyelik ekinin *-ninki* göstergesi ile sözcüklerden (krş. *babası, annesi, kızı, evi, kutuları, gülleri, benimki, seninki, Orhanınki, babanınki*) sonra ve çekim ekinden önce *-n-* sesi ortaya çıktı (krş. Ergin 1994; Hengirmen 1995; Banguoglu 1995; Gulensoy 2000; Güneş 1997). Tam olarak söylersek, *-ı/-sı* eki adın değişen hallerinde eski şeklini (Meңггес 2000: 192; СИГТЯ 1988: 204; Щепбақ 1977: 33-34, 77-78) yeniden kazanarak *-ın/-sın* şeklinde söylendi. Krş. *baba-sın-ın, baba-sın-a, baba-sın-ı, baba-sın-da, baba-sın-dan, kız-ın-ın, kız-ın-a, kız-ın-ı, kız-ın-da, kız-ın-dan* v.s.

Demek böyle durumlarda çekim eki alacak gövde olarak sonuna *-n-* sesi eklenerek söylenen şekil kabul edilir. Krş. *baba-sın-, anne-sin-, kız-ın-, ev-in-* v.s. Adın değişen hallerinde ortaya çıkan *-n-* sesi *o, bu, şu* zamirlerinin çekim paradigmasında da yer aldı. Krş. *on-, bun-, şun-*.

Böylece yukarıdaki sözcüklerin birleşik çekime ait olduğunu aşağıdaki

karşılaştırmadan açıkça görebiliriz:

	Basit	Birleşik?	Birleşik
Y.	<i>elçi</i>	<i>elçi-si</i>	<i>Zeytin</i>
T.	<i>elçi-nin</i>	<i>elçi-sin-in</i>	<i>Zeytin-in</i>
Y.	<i>elçi-ye</i>	<i>elçi-sin-e</i>	<i>Zeytin-e</i>
B.	<i>elçi-yi</i>	<i>elçi-sin-i</i>	<i>Zeytin-i</i>
K.	<i>elçi-de</i>	<i>elçi-sin-de</i>	<i>Zeytin-de</i>
Ç.	<i>elçi-den</i>	<i>elçi-sin-den</i>	<i>Zeytin-den</i>

Görüldüğü gibi sonu ünlü ile biten *elçi* sözcüğünün çekim paradigmasında basit çekime uygun tamlayan, belirtme, yönelme durumlarının ilk ünsüzü korunarak *-nin*, *-yi*, *-ye* olarak tam şekilde kullanıldı.

-n sesi ile biten *zeytin* sözcüğünden sonra birleşik çekime göre yukarıdaki üç durumun ek başındaki ünsüzü düşürülerek söylendi, krş. *-in*, *-i*, *-e*.

Ama III. şahıs iyelik eki alan *elçi-si* sözcüğü ünlü ile bitmesine rağmen adın değişen hallerinde eski *n-* sesini kendi biçimine getirerek *elçi-sin-* şeklinde çekimlendi. Sonuçta *elçisi* sözcüğü sonu *n-* ile biten *zeytin* sözcüğü nasıl çekimlendiyse, tamamen öyle çekimlendi. Krş.

Y.	<i>elçi-si</i>	<i>Zeytin</i>
T.	<i>elçi-sin-in</i>	<i>zeytin-in</i>
Y.	<i>elçi-sin-e</i>	<i>zeytin-e</i>
B.	<i>elçi-sin-i</i>	<i>zeytin-i</i>
K.	<i>elçi-sin-de</i>	<i>zeytin-de</i>
Ç.	<i>elçi-sin-den</i>	<i>zeytin-den</i>

Kırgız dilinde çekimin birleşik tipi aşağıdaki durumları kendi içine alır:

- 1) *-im*, *-iñ* iyelik eklerini alan sözcüklerin çekimini;
- 2) iyeliğin *-ı/-sı*, *-nıkı* eklerini alan sözcüklerin çekimini;
- 3) *-oo* ekli sayı sıfatının çekimini;
- 4) esas zamirlerin çekimini.

AD DURUM ÇEKİMLERİNİN KIRGIZCA TÜRKÇE TİPLERİ

-ım, -iñ eki alan sözcüklerin çekimi

Y.	<i>atam</i>	<i>atañ</i>	<i>Atım</i>	<i>atıñ</i>
T.	<i>atam-(d)ın</i>	<i>atañ-(d)ın</i>	<i>atım-(d)ın</i>	<i>atıñ-(d)ın</i>
Y.	<i>atam-a</i>	<i>atañ-a</i>	<i>atım-a</i>	<i>atıñ-a</i>
B.	<i>atam-(d)ı</i>	<i>atañ-(d)ı</i>	<i>atım-(d)ı</i>	<i>atıñ-(d)ı</i>
K.	<i>atam-da</i>	<i>atañ-da</i>	<i>atım-da</i>	<i>atıñ-da</i>
Ç.	<i>atam-(d)an</i>	<i>atañ-(d)an</i>	<i>atım-(d)an</i>	<i>atıñ-(d)an</i>

Böyle sözcüklerin çekimi hem basit çekime hem birleşik çekime uygun gelecekmış gibi hissedilir. Buna bakmadan bunların birleşik çekime bir az fazla yaklaştığı görülür. Bu yönelme durumunun ilk ünsüzü bu gruptaki sözcüklerden sonra devamlı düşürülerek söylenmesi ile şartlanır:

atam-a ancak *atam-ga* değil

atıñ-a ancak *atıñ-ga* değil.

Böylece bu gruptaki sözcüklerden sonra tamlayan ve belirtme durumunun ilk ünsüzü düşürülerek söylenirse, bunlar birleşik çekime ait olurlar:

atam -ın   *atañ -ın*
atam-ı   *atañ-ı* v.b.

Ancak aynen bu şartta adı geçen çekimler ilk ünsüzünü koruyabilse, böyle çekim basit çekime yanaşır:

atam - dın   *atañ - dın*
atam - dı   *atañ - dı*   v.b.

Bu çekimde çıkma durumu da kısaltılarak *-an* şeklinde veya tam olarak *-dan* şeklinde söylenebilir.

atam-an   *atam-dan*
atañ-an   *atañ-dan*.

Ancak bundan bu çekim ayrı bir tipi oluşturur diye sonuç çıkarmayız; çünkü çıkma durumu yalnız III. şahsın teklik iyelik eki eklenen sözcüklerden sonra ilk ünsüzü olmadan söylenir. Ama tamlayan, belirtme ve yönelme durumunun kısaltılarak söylenilen biçimi hem iyeliğin yukarıda gösterilen eklerini alan sözcüklerden sonra, hem birleşik çekimin özünü oluşturan teklik sayıdaki şahıs ve işaret zamirlerinden sonra gelebilir. Bunun için çıkma durumunun kısaltılarak *-an* şeklinde gelişine sınırlı karakterdeki özel hadise olarak bakmak gerekir.

-i/ -sı, -nıkı ekini alan sözcüklerin çekimi

Y. <i>ata-sı</i>	<i>at-ı</i>	<i>ata-nıkı</i>
T. <i>ata-sın-ın</i>	<i>at-ın-ın</i>	<i>ata-nıkın-ın</i>
Y. <i>ata-sın-a</i>	<i>at-ın-a</i>	<i>ata-nıkın-a</i>
B. <i>ata-sın-0</i>	<i>at-ın-0</i>	<i>ata-nıkın-0</i>
K. <i>ata-sın-da</i>	<i>at-ın-da</i>	<i>ata-nıkın-da</i>
Ç. <i>ata-sın-an</i>	<i>at-ın-an</i>	<i>ata-nıkın-an</i>

Bunda aşağıdaki gibi farklılıklar görülür:

1. Adın değişen hallerinde iyeliğin **-i/-sı** eki **-ın/-sın** şeklindeki eski biçimini geri alır ve çekimlenecek gövde olarak bu son **-n** sesi birleşik söylenen biçim sayılır:

ata-sın-, *at-ın-* v.b.

Genel iyeliğin **-nıkı** eki de aynı yolla ilk biçimini alır; ancak **-n-** sesi metatez ile ekin sonunda söylenir:

-nıkı < -nın+kı > nı+kın > -nıkın.

Krş: Türkçe *baba-nınki sen-inki*

anne-ninki Orhan-inki v.b.

2. Tamlayan, yönelme ve belirtme ekinin ilk ünsüzü düşürülerek söylenir:

ata-sın-ın, ata-sın-a, ata-nıkın-ın, ata-nıkın-a.

Ancak belirtme durumunda ünsüzden sonra ekteki ünlü de kısaltılarak söylenir. Sonuçta bu durum **0** (sıfır) ek ile verilir:

ata-sın-ı > ata-sın-0 > ata-sın

ata-nıkın-ı > ata-nıkın-0 > ata-nıkın v.b.

3. Çıkma durum ekinin ilk ünsüzünün düşmesi sözcük içinde çift **-nn-** ünsüzünün kullanımına Kırgız dilinin izin vermemesi sebebiyledir.

Krş. Kırgızca *ata-m-dan > ata-m-nan > ata-m-an > ataman,*

ata-sın-dan > ata-sın-nan > ata-sın-an > atasınan

Türkçe *babasın-dan, babam-dan* v.b.

Sayı sıfatının çekimi

Y. <i>Altoo</i>	<i>beşöö</i>	<i>Üçöö</i>
T. <i>Altoon-un</i>	<i>beşööñ-ün</i>	<i>üçööñ-ün</i>
Y. <i>Altoon-o</i>	<i>beşööñ-ö</i>	<i>üçööñ-ö</i>
B. <i>Altoon-u</i>	<i>beşööñ-ü</i>	<i>üçööñ-ü</i>
K. <i>Altoon-do</i>	<i>beşööñ-dö</i>	<i>üçööñ-dö</i>
Ç. <i>Altoon-on</i>	<i>beşööñ-ön</i>	<i>üçööñ-ön</i>

Göründüğü gibi yukarıdaki sözcüklerin çekimi de birleşik çekim kurallarına uyarak *-ı/-ı* III. şahıs iyelik ekini alan adlar gibi çekimlenir. Bunda yalnız belirtme eki *0* olmadan, ilk ünsüzü kısaltılarak söylenen *-u/-ü* şeklinde kullanılır:

altoon - u beşööñ - ü üçööñ - ü v.b.

Ancak adın değişen halinde çekimlenecek gövde olarak *-n-* sesi eklenerek söylenen biçim sayılır:

altoon- , beşööñ- , üçööñ- v.b.

Böyle görünüş aynı kökten olan dillerin içinden Yakut dilinin malzemelerinde doğrulanır; daha doğrusu bu dilin batı ağızlarında sayı sıfatının eki hem yalın durumda hem adın diğer değişen hallerinde *-uon/-üön* şeklinde kullanılır (Воронкин 1987: 29).

Krş.: Yakutça *ikien, ühüön* , Kırgızca *eköö, üçöö*.

Şahıs zamirlerinin çekimi

Y. <i>Men</i>	<i>sen</i>	<i>al</i>
T. <i>men-in</i>	<i>sen-in</i>	<i>an-ın</i>
Y. <i>mag-a</i>	<i>sag-a</i>	<i>ag-a</i>
B. <i>men-i</i>	<i>sen -i</i>	<i>an-ı</i>
K. <i>men-de</i>	<i>sen-de</i>	<i>an-da</i>
Ç. <i>men-den</i>	<i>sen-den</i>	<i>an-dan</i>

Demek, birleşik çekimde tamlayan *-ın/-in*, yönelme *-a*, belirtme *-ı/-i* olarak çekim ekleri ilk ünsüzünden ayrılır.

Yönelme durumunda *-ga* ekinin ilk ünsüzünün etkisi ile zamir kökünün son sesi önce *-n* sesine (*men+ga>mañ+ga*, *sen+ga>sañ+ga*, *al+ga>añ+ga*; krş.: Uygurca,

Türkçe, Güney Kırgızca: *men+ga>mañ+ga>mañ+a*, *sen+ga>sañ+ga>sañ+a*, *al+ga>añ+ga>añ+a* v.b.), daha sonra *g* sesine geçer. Krş.: Hakasça *men+ga>mañ+ga>mag+ga>mag+aa*, *sen+ga>sañ+ga>sag+ga>sag+aa*, *al+ga>ag+ga>ag+aa* (ГХЯ 1975: 146). Kırgız dilinde morfolojik bakımdan kök ile ekin birleşmesi durumunda çift *-gg-* ünsüzünün kullanılışı yasak edildiği için birleşik çekimin genel kuralına uygun olarak *-ga* ekinin ilk ünsüzü düşürülerek söylenir:

mag+ga>mag+a, *sag+ga>sag+a*, *ag+ga>ag+a*.
-nıkı, -ısı ekini alan zamirlerin çekimi

Y.	<i>men-iki</i>	<i>sen-iki</i>	<i>an-ıkı</i>
T.	<i>men-ikin-in</i>	<i>sen-ikin-in</i>	<i>an-ıkın-ın</i>
Y.	<i>men-ikin-e</i>	<i>sen-ikin-e</i>	<i>an-ıkın-a</i>
B.	<i>men-ikin-0</i>	<i>sen-ikin-0</i>	<i>an-ıkın-0</i>
K.	<i>men-ikin-de</i>	<i>sen-ikin-de</i>	<i>an-ıkın-da</i>
Ç.	<i>men-ikin-den</i>	<i>sen-ikin-en</i>	<i>an-ıkın-an</i>

Y.	<i>biz-diki</i>	<i>siz-diki</i>	<i>siler-diki</i>
T.	<i>biz-dikin-in</i>	<i>siz-dikin-in</i>	<i>siler-dikin-in</i>
Y.	<i>biz-dikin-e</i>	<i>siz-dikin-e</i>	<i>siler-dikin-e</i>
B.	<i>biz-dikin-0</i>	<i>siz-dikin-0</i>	<i>siler-dikin-0</i>
K.	<i>biz-dikin-de</i>	<i>siz-dikin-de</i>	<i>siler-dikin-de</i>
Ç.	<i>biz-dikin-en</i>	<i>siz-dikin-en</i>	<i>siler-dikin-en</i>

Y.	<i>alar-dıkı</i>	<i>an-ısı</i>
T.	<i>alar-dıkın-ın</i>	<i>an-ısının</i>
Y.	<i>alar-dıkın-a</i>	<i>an-ısının-a</i>
B.	<i>alar-dıkın</i>	<i>an-ısının-0</i>
K.	<i>alar-dıkın-da</i>	<i>an-ısının-da</i>
Ç.	<i>alar-dıkın-an</i>	<i>an-ısının-an</i>

Men, sen, al zamirlerinden sonra genel iyeliğin *-nıkı* eki ilk ünsüzünü kaybeder:

men+nıkı > men+ıkı > men+iki

sen+nıkı > sen+ıkı > sen+iki

al+nıkı > an+nıkı > an+ıkı.

Diğer zamirlerde, ek başındaki *-n* sesi *-d* sesine değişir:

biz+nıkı > biz-diki

siz+nıkı > siz-diki

siler+nıkı > siler-diki.

al zamirinden sonra ise III. şahıs iyelik eki *-t+ıt>ıtı* şeklinde birbiri üstüne eklenir:

al+ıtı>an+ıtı>anı.

İyeliğin yukarıdaki iki ekini alan zamirler çekimlendiğinde bu eklerden sonra adın değişen halinde *n* sesi ortaya çıkar. Bu *-n* sesi ile biten şekil çekimlenecek gövde olarak sayılır:

men-ikin sen-ikin

an-ıkın biz-dikin

an-ısın v.b.

Ancak tamlayan, belirtme, yönelme durum eklerinin ilk ünsüzünün düşmesi birleşik çekimin genel kurallarına göre gerçekleşir:

men-ikin-in sen-ikin-in

an-ıkın-ın biz-dikin-e

siz-dikin-e alar-dıkın-a v.b.

Çıkma durumunun ilk ünsüzünün düşmesine aşağıdaki fonetik süreç sebep olur:

men-ikin+dan > men-ikin+nən > men-ikin+en

an-ısın+dan > an-ısın+nan > an-ısın+an v.b.

Belirtme durumunda çekimin genel kurallarına uygun olarak önce ek başındaki ünsüz düşürülür (*men-ikin+nı>men-ikin+i*, *sen-ikin+nı>sen-ikin+i*, *biz-dikin+nı>biz-dikin+i v.b.*) ve bu kuralın yanında bulunan ek kural ile ekte kalan ünlü de düşürülerek söylenir. Sonuçta belirtme durumunun anlamı *0 (sıfır)* ile verilir:

menikin - 0, senikin - 0, bizdikin - 0, silerdikin - 0 v.b.

İşaret zamirlerinin çekimi

Y.	<i>bul</i>	<i>oşol</i>	<i>tigil</i>
T.	<i>mun-un</i>	<i>oşon-un</i>	<i>tigin-in</i>
Y.	<i>bug-a</i>	<i>oşog-o</i>	<i>tigig-e</i>
B.	<i>mun-u</i>	<i>oşon-u</i>	<i>tigin-i</i>
K.	<i>mın-da</i>	<i>oşon-do</i>	<i>tigin-de</i>
Ç.	<i>mın-dan</i>	<i>oşon-don</i>	<i>tigin-den</i>

Y.	<i>mun-uku</i>	<i>oşon-uku</i>	<i>tigin-iki.</i>
T.	<i>mun-ukun-un</i>	<i>oşon-ukun-un</i>	<i>tigin-ikin-in</i>
Y.	<i>mun-ukun-a</i>	<i>oşon-ukun-a</i>	<i>tigin-ikin-e</i>
B.	<i>mun-ukun-0</i>	<i>oşon-ukun-0</i>	<i>tigin-ikin-0</i>
K.	<i>mun-ukun-da</i>	<i>oşon-ukun-da</i>	<i>tigin-ikin-de</i>
Ç.	<i>mun-ukun-an</i>	<i>oşon-ukun-an</i>	<i>tigin-ikin-en</i>

İşaret zamirleri birleşik çekim kurallarına uyarak aşağıdaki gibi değişikliğe uğrar:

1. Zamir kökünün sonundaki *l* sesi adın değişen hallerinde *n* sesine geçerek bu *n* sesi ile biten şekil çekimlenecek gövde olarak sayılır:

bul>mun/mın oşol>oşon

uşul>uşun tigil>tigin v.b.

Bu zamirindeki *b* dudak sesi tamlayan durumunun sonundaki *n* sesinin etkisi ile değişerek genzel *m* sesine geçer:

bul>mun.

Bu tür belirtme durumundan başka adın değişen bütün hallerine yayılır. Ancak kalma ve çıkma dummlarında ekteki *a* ünlüsünün etkisi ile kökteki *u* dudaklı belirtisini kaybederek *ı* sesiyle değiştirilir:

mun>mın.

Belirtme durumunda *bul>bun* kökünün son sesi ek başındaki *g* sesinin etkisine

AD DURUM ÇEKİMLERİNİN KIRGIZCA TÜRKÇE TİPLERİ

kapılarak önce *ñ* sesine (*bul>bun>buñ*), sonra *g* sesine geçer (*bul>bun>buñ>bug*). Sonuçta bütün işaret zamirleri için kök ile ekin birleştiği yerde çift *-gg-* sesi ortaya çıkarak bunların içinden hangisinin düşeceği birleşik çekimin genel kuralı esasında belirlenir.

2. Birleşik çekimin genel kuralına göre tamlayan, belirtme, yönelme durum eklerinin ilk ünsüzü düşer:

mun-un   *tigin-e*
tigin-in   *oşon-u*
oşon-un   *mun-u*
bug-a   *tigin-i* v.b.

Sonuçta tamlayan durumu *-m*, belirtme durumu *-ı*, yönelme durumu *-a* olarak durum ekinin kısaltılmış şekli gövdeye eklenir. Bu kuralın esasında yönelme durumunun ilk ünsüzü düşürülüp, çekimlenecek gövde *bug-*, *oşog-*, *uşug-*, *tigig-* şekillerine geçer.

3. Ancak *-nıkı* eki eklenen zamirler çekimlendiğinde adın değişen hallerinde bu ekten sonra *n* sesi ortaya çıkar. Birleşik çekim kuralının esasında çekimlenecek gövdeden sonra tamlayan, belirtme, yönelme durumunun kısaltılmış eki kullanılır:

mun-ukun-un   *oşon-ukun-un*
tigin-ikin-in   *mun-ukun-a*
oşon-ukun-a   *tigin-ikin-e* v.b.

Ancak belirtme durumunda bu durumda *munukun-u*, *oşonukun-u*, *tiginikin-i* gibi aralıklı şekildeki başka Türk dillerinde korunmuş çekimler ortaya çıkar. Bunların son ünlüsü de bir ek kuralın esasında düşürülerek söylenir. Sonuçta belirtme durumu normal şekline gelir:

munukun-0   *oşonukun - 0*
tiginikin - 0 v.b

Demek ki bunda belirtme durumu *0* (sıfır) şekli ile verilerek onun anlamı sözcük şeklinin tam biçimine göre belli olur.

Çıkma durum ekinin ilk *d* sesinin düşmesi Kırgız dilinde kök ile ekin sınırında çift *nn* ünsüzünün kullanımına izin verilmemesi sebebiyle adın değişen halleri paradigmasında çekimlenecek gövdeyi aynı şekle getirme amacıyla hal ekinin ilk

ünsüzü düşürülerek söylenir:

mun-ukun+dan > mun-ukun+nan > mun-ukun+an;
oşon-ukun+dan > oşon-ukun+nan > oşon-ukun+an;
tigin-ikin+den > tigin-ikin+nen > tigin-ikin+en v.s.

Topluluk bildiren zamirlerinin çekimi

Y.	<i>baarı</i>	<i>bardığı</i>
T.	<i>baarın-in</i>	<i>bardığın-in</i>
Y.	<i>baarın-a</i>	<i>bardığın-a</i>
B.	<i>baarın-0</i>	<i>bardığın-0</i>
K.	<i>baarın-da</i>	<i>bardığın-da</i>
Ç.	<i>baarın-an</i>	<i>bardığın-an</i>

Bunda birleşik çekimin genel kuralına uygun tamlayan ve yönelme durum eklerinin başındaki ünsüz düşer. Belirtme durumunda ise hem ünsüzü hem ünlüsü düşürülür. Zamir gövdesine *n* sesi eklenen şekiller çekimlenecek sözcük olarak sayılır. Çıkma durum ekinin ilk *d* sesinin düşmesi Kırgız dilinde ekler birleşiminde çift *nn* sesinin kullanımına izin verilmemesi sebebiyledir:

baarın+dan > baarın+nan > baarın+an
bardığın +dan > bardığın+nan > bardığın+an.

Ayırma zamirlerinin çekimi

Y.	<i>ar biri</i>	<i>ar kimisi</i>	<i>ar biriñ</i>
T.	<i>ar birin-in</i>	<i>ar kimisin-in</i>	<i>ar biriñ-(d)in</i>
Y.	<i>ar birin-e</i>	<i>ar kimisin-e</i>	<i>ar biriñ-e</i>
B.	<i>ar birin-0</i>	<i>ar kimisin-0</i>	<i>ar biriñ-(d)i</i>
K.	<i>ar birin-de</i>	<i>ar kimisin-de</i>	<i>ar biriñ-de</i>
Ç.	<i>ar birin-en</i>	<i>ar kimisin-en</i>	<i>ar biriñ-(d)en</i>

ar biri (her biri), *ar kimisi* zamirlerinin çekimi *baarı* (hepsi), *bardığı* (hepsi) sözcüklerinin çekimlenişine uygun düşer. Ancak *ar biriñ*, *ar kimiñ* gibi iyeliğin *-iñ* eki eklenen zamirlerin çekimi esasen çekimin birleşik türüne göre gerçekleşir. Tamlayan, yönelme, çıkma durumlarında ise durum eklerinin ilk ünsüzünün

AD DURUM ÇEKİMLERİNİN KIRGIZCA TÜRKÇE TİPLERİ

düşürülmeden korunarak söylenmesine de izin verilir.

Döntüşülü zamirlerinin çekimi

Y.	özüm	özüñ	özü
T.	özüm-(d)ün	özüñ-(d)ün	özün-ün
Y.	özüm-ö	özüñ-ö	özün-ö
B.	özüm-(d)ü	özüñ-(d)ü	özün-0
K.	özüm-dö	özüñ-dö	özün-dö
Ç.	özüm-(d)ön	özüñ-(d)ön	özün-ön

Y.	özüm -(dü)kü	özüñ-(dü)kü	özün-ükü
T.	özüm - (dü)kün - ün	özüñ- (dü)kün -ün	özün-ükün-ün
Y.	özüm-(dü)kün-ö	özüñ-(dü)kün-ö	özün-ükün-ö
B.	özüm - (dü)kün - 0	özüñ- (dü)kün - 0	özün-ükün-0
K.	özüm - (dü)kün -dö	özüñ- (dü)kün -dö	özün-ükün-dö
Ç.	öziim- (dü)kün -ön	özüñ-(dü)kün-ön	özün-ükün-ön

Belirsiz zamirlerin çekimi

Y.	kay biri	kee biri	kaysı biri
T.	kay birin-in	kee birin-in	kaysı birin-in
Y.	kay birin-e	kee birin-e	kaysı birin-e
B.	kay birin-0	kee birin-0	kaysı birin-0
K.	kay birin-de	kee birin-de	kaysı birin-de
Ç.	kay birin-en	kee birin-en	kaysı birin-en

Y.	<i>kimdir biröö</i>	<i>kee biröö</i>	<i>biröö</i>
T.	<i>kimdir birööñ-ün</i>	<i>kee birööñ-ün</i>	<i>birööñ-ün</i>
Y.	<i>kimdir birööñ-ö</i>	<i>kee birööñ-ö</i>	<i>birööñ-ö</i>
B.	<i>kimdir birööñ-ü</i>	<i>kee birööñ-ü</i>	<i>birööñ-ü</i>
K.	<i>kimdir birööñ-dö</i>	<i>kee birööñ-dö</i>	<i>birööñ-dö</i>
Ç.	<i>kimdir birööñ-ön</i>	<i>kee birööñ-ön</i>	<i>birööñ-ön</i>

Görüldüğü gibi bu paradigmlar birleşik çekimin genel kuralına uygun *atım*, *atññ*, *atı*, *atası* sözcüklerinin örneğinde çekimlenir.

Böylece çekimin birleşik tipi Türk ve Kırgız dillerinde aşağıdaki farklılıklarla

tasvir edilir:

1. Her iki dilde de birleşik çekim tamlayan, belirtme, yönelme durum eklerinin ilk ünsüzünün düşürülerek söylenmesine sebep olur.

2. Türk dilinde bu çekim sözcük sonunda gelen ünsüze göre belirlenerek söz varlığındaki sözcüklere ve onların ilgili biçimlerine tam olarak yayılır. Kırgız dilindeki birleşik çekim ise söz varlığındaki sözcüklerin içinden esas zamirlere, bir de iyelik anlamdaki eki alan isim sözcüklerine yayılır. Bundan birleşik çekimi gerçekleştiren kuralın Türkçede gelişmenin en yüksek seviyesine ulaştığını görmek mümkündür.

3. Hem Türk dilinde hem Kırgız dilinde III. şahıs iyelik eki almış sözcükler çekimlendiğinde adın değişen hallerinden önce adı geçen ek ilk şekline gelerek *-m/-sm* şeklinde kullanılır ve birleşik çekim kuralı tam o biçime göre hareket eder. Bunun sonucunda III. şahıs iyelik eki almış sözcükler ayrı durdukları zaman son sesin ünlü olduğuna bakmadan ünsüzle biten sözcükler gibi çekimlenirler.

4. Hem Türk dilinde hem Kırgız dilinde birleşik çekimi oluşturacak merkez olarak zamir kökleri kabul edilir. Birleşik çekime giren başka sözcüklerin çekimi zamir paradigmasının etkisinden ortaya çıkan hadiseler olarak nitelenmelidir.

5. Türk dilinde *ben, biz* zamirlerine tamlayan durumda *-im* eki eklenir:

Türkçe	<i>ben-im</i>	Kırgızca	<i>men-in</i>
	<i>biz-im</i>		<i>biz-din</i>

6. Kırgız dilinde *-im, -in* iyelik ekleri eklenen sözcüklerin çekimine basit ve birleşik tiplerin ortasında yer alan bir durum gibi bakılmalı. Buna rağmen edebi normun yerine getirilmesi için bu sözlerin çekimini birleşik tipe daha çok yaklaşır diye nitelendirmek şarta uygundur.

7. Kırgız dilindeki belirtme durumunun *0* ek ile verilmesi, çıkma durumunun *-an/-en/-on/-ön* olarak kısaltılarak gelmesi, birleşik çekim paradigmasındaki sınırlanan hadiselerdir.

Кайнактар

АБДУВАЛИЕВ И., САДЫКОВ Т., (1997), *Азыркы кыргыз тили. Морфология*, Б.

BANGUOĞLU T., (1995), *Türkçenin Grameri*, Ankara.

БЛАГОВА Г.Ф., (1982), *Тюркское склонение в ареально-историческом освещении (юго-восточный регион)*, М.

ВОРОНКИН И.С., (1987), *Диалектная система якутского языка: образования, взаимодействия с литературным языком и структура*. Автореф. дисс. докт. филол. наук. Якутск.

- GABAİN A., (1950), Die Pronomina im Alttürkischen. // **Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft**, Leipzig, Wiesbaden.
- GÜLENSOY T., (2000), **Türkçe El Kitabı**, Ankara.
- GÜNEŞ S., (1997), **Türk Dili Bilgisi**, İzmir.
- ДАВЛЕТОВ С., (v.b.), (1980), **Азыркы кыргыз тили. Морфология**, Ф.
- DENY J., (1955), **Principes de grammaire turque: Turk de Turquie**, Paris.
- ERGİN M., (1994), **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul.
- КОНОНОВ А.Н., (1956), **Грамматика современного турецкого литературного языка М.-Л.**
- КОТВИЧ В., (1978), Местоимения в алтайских языках, // **Исследование по монгольской филологии**, М.
- КУДАЙБЕРГЕНОВ С., (1960), **Кыргыз тилиндеги ат атоочтор**, Ф.
- КУДАЙБЕРГЕНОВ С., (1983), О связях алтайских языков, // **Тюркологические исследования**, Ф.
- Кыргыз адабий тилинин грамматикасы**, (1980), Ф.
- МЕНГЕС К.Г., (2000), **Тюрк элдери жана алардын тилдери**, Б.
- Новое в зарубежной лингвистике**, (1987), М.
- POPPE N., (1965), **Introduction to Altaic Linguistics**, Wiesbaden.
- РАМСТЕДТ Г.И., (1957), **Введение в алтайское языкознание: морфология**, М.
- САДЫКОВ Т., (2001), Ат атоочтогу тарыхый байланыштар, // **Байыркы кыргыз тарыхынын актуалдуу проблемалары**, Б., КТМУ, 129-132.
- САДЫКОВ Т., (2000), Жөндөлүштүн кыргызча-тюркчө типтери, // **Тюркологиялык изилдөөлөр**, Б., 59-74.
- САДЫКОВ Т., (1997), Теория строя тюркских языков: фонология, морфонология, // **Тил жана адабият институтунун эмгектери**, Б., 1-14.
- САДЫКОВ Т., (1992), **Основы кыргызской фонологии и морфонологии**, Б.
- САДЫКОВ Т., (1986), О сегментации падежных форм местоимений в кыргызском языке, // **Тюркологические исследования**, Б., 129-138.
- Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Морфология**, (1988), М.
- HENGİRMEN M., (1995), **Türkçe Dilbilgisi**, Ankara.
- ЩЕРБАК А.М., (1977), **Очерки по сравнительной морфологии тюркских языков (иня)**, Л.